

Discussie

Het belang van het onderscheid

Reactie op P. Baggen en

I. Weijers

J. Masschelein*, Katholieke Universiteit Leuven

Uiteraard hebben Weijers en Baggen gelijk. En ik geef graag toe dat bepaalde elementen in mijn betoog te weinig uitgewerkt zijn, al heeft dat ook daarmee te maken dat mijn bijdrage in de eerste plaats een reactie wou zijn op het Memorandum on Higher Education van de Europese Gemeenschap. Ik wil het gelijk van Weijers en Baggen helemaal niet betwisten, maar van de gelegenheid gebruik maken om wat meer duidelijkheid in de discussie te brengen. Ik vermoed immers dat het gelijk van Weijers en Baggen het 'hoger onderwijs' betreft (als sociologische categorie), waar ik het wou hebben over de 'universiteit'. Dat is, of beter was iets helemaal anders, en over dat andere gaat het. Het gaat over het belang van het maken van onderscheid, over aandacht voor wat in de traditionele metafysica de 'alteritas', de 'andersheid' wordt genoemd en daar een zekere transcendentie uitdrukt, maar in de socio- en psychologische wetenschappen nog slechts een kwestie van conventie en daarmee van definitie lijkt te zijn. Er zijn minstens twee manieren waarop het onderscheid tussen fenomenen (hun 'andersheid') in die 'wetenschappen' eigenlijk wordt geneutraliseerd, en bij Baggen en Weijers (en bij Habermas, waar beiden zo gretig naar verwijzen) treffen we ze allebei aan. De eerste is de historisering van fenomenen die berust op een opvatting van de geschiedenis als een proces, als een stroom waarin alles wat in die stroom is opgenomen kan veranderen in iets anders: bv. een institutie in een organisatie. De

tweede is de functionalisering waarbij alles wat dezelfde functie(s) heeft ook hetzelfde is (zodat de functie het fenomeen bepaalt en niet omgekeerd): bv. alles wat de functie(s) van een universiteit heeft is ook een universiteit. Ik wil (met H. Arendt) blijven vasthouden aan het belang van het maken van onderscheid. Ik verwijs naar enkele elementen die ons minstens kunnen laten vermoeden dat het maken van een onderscheid bv. tussen 'instituut' en 'organisatie', en tussen 'kennen/weten' en 'denken' in de context van de discussie omtrent de universiteit van belang is.

1 Instituut en organisatie

Het onderscheid tussen instituut en organisatie wordt in de sociaal-wetenschappelijke literatuur nauwelijks nog gemaakt, de termen worden vaak stilzwijgend door elkaar gebruikt (bv. door Habermas in zijn tekst over de universiteit). Dat is, naar ik meen, onterecht.

Een instituut (re)presenteert een verbinding tussen mensen. Dat 'verbindende' werd in een bepaalde traditie inderdaad gedacht als een 'idee', een 'idée directrice' (Hauriou): een 'idee' van het werk of de onderneming die in een sociaal milieu verwerkelijking en rechtsbestand vindt. Die 'idée directrice' mag echter absoluut niet verward worden met het doel of de functie van de onderneming, ze betreft daarentegen de 'zin' ervan. En die 'zin' hoeft helemaal niet *in* de hoofden, of de voorstellingen van de leden aanwezig te zijn (dat denken alleen zij die, zoals Habermas, eigenlijk geen 'tussen' of geen 'verhouding' kennen). Integendeel, de 'zin' is zelfs helemaal niet voorstelbaar, ze roept de leden van het instituut en hun voorstellingen juist in het leven door die leden in een verhouding te plaatsen. Het zijn niet de formele regels en procedures, niet de functies, noch de subjecten die de basis vormen van het instituut, maar het is omgekeerd het instituut dat de basis vormt. Een belangrijk punt daarbij is precies dat het instituut 'geboren' wordt, dat het een stichting is (een gebeurtenis), een begin dat niet herleidbaar is tot wat er aan voorafgaat, maar zelf iets nieuws instelt.

Een organisatie daarentegen duidt op de regelde, geformaliseerde realisering van individuele of collectieve doelen. Organisaties ko-

* Ik heb mij in mijn reactie sterk laten inspireren door het denken van H. Arendt (o.m. in haar studies over gezag en over het leven van de geest).

men tegemoet aan behoeften van individuele en collectieve subjecten die vooraf bestaan, de organisatie is er als het ware de reactie op (wat niet wil zeggen dat organisaties niet creatief of innovatief kunnen zijn). Dat wat een organisatie bindt is het gemeenschappelijke belang of doel. De organisatie is de geregelde omgang met feitelijke, waarneembare en vaststelbare *problemen* en niet met zin.

'Zin' is niet voorstelbaar, theoretiseerbaar, niet vast te leggen in een 'identiteit', in een begrip, een doel (en in die betekenis ook niet idealiseerbaar), maar precies datgene wat daaraan 'zin' verleent, wat ons de identiteit of het doel, letterlijk, 'zeggen' of te zeggen hebben. Ik denk dat het vandaag in het spreken over de universiteit dus (ook) zou moeten gaan over de 'zin' van de universiteit: wat 'zegt' ze ons (nog). De andersheid van het instituut 'universiteit' heeft daarmee te maken. En die andersheid moeten we nu inderdaad proberen te denken 'buiten de idee', zonder daarom te vervallen in een organisatorisch of functionalistisch denken. De 'zin' van de universiteit verwijst niet naar haar *doelstelling*, maar eerder naar haar *opgave*. En die is (of was) niet alleen te weten of te kennen, maar ook te denken.

2 Kennen/weten en denken

De opgave van de universiteit betreft (vandaag) niet enkel het weten (de wetenschap), maar ook het denken, dat, naar Kants onderscheid van rede en verstand, te maken heeft met wat niet gekend, niet geweten kan worden, wat te maken heeft met 'zin'. Het weten/kennen heeft met waarheid te maken, met dat wat dus kenbaar is, en op één of andere wijze identificeerbaar, voorstelbaar en waarneembaar. Het denken heeft met 'zin' te maken, met dat wat niet kenbaar is, niet te vatten is, niet in een identiteit, in een weten kan vastgelegd worden. Het denken levert geen kennis op. Het houdt zich niet bezig met de vraag wat iets is, of waartoe en waarom het bestaat (cfr. het ratiobeginsel waar ik in mijn tekst naar verwezen heb), maar met de vraag 'wat het betekent dat het bestaat', wat ons het bestaan ervan 'zegt'. Het gaat hier om een vraag die niet beantwoordbaar is, ook niet door het denken, maar die het denken beweegt, en die elke vaststelling, elk weten, in

vraag stelt. Voor de wetenschap en het verstand is de vraag naar zin nutteloos: waarom denken? Waarom ons inlaten met een bezigheid die alleen onzekere en oncontroleerbare resultaten oplevert en die bovendien die resultaten altijd zelf weer vernietigt. Heeft het weten en de kennis niet juist de functie dat we ons in de wereld kunnen oriënteren, er ons thuis in kunnen voelen, er onze weg in vinden, de wereld kunnen vatten. Moeten we niet tot de orde van de dag overgaan? Het denken is in dit opzicht altijd storend, omdat het zoals Heidegger zei precies "ausser der Ordnung" is, buiten de orde. In die zin is het inderdaad ook niet realistisch, niet gebonden aan de '*ascholia*', aan de dringendheid van 'de orde van de dag' en de doelgerichtheid van het 'gewone' leven. Het denken ontwerkelijk (i.p.v. te verwerklijken), en kan wellicht in die betekenis en uitsluitend in die betekenis idealistisch genoemd worden.

In het verleggen van het onderscheid tussen weten/kennen en denken ligt het onderscheid tussen leren leren en leren denken. Leren leren verwijst naar het verwerven van een algemene bekwaamheid ingewikkelde *problemen* te begrijpen en doeltreffend in te grijpen, het is het verwerven van strategieën en methoden. Leren denken verwijst niet naar een methode, maar veeleer naar een leren luisteren, naar een 'horen' van wat de wereld (de andere) ons te zeggen heeft door en over *onze* voorstellingen of vaststellingen, ons weten en onze kennis heen.

Wanneer gepleit wordt voor een speelruimte voor het denken dan is dat geen pleidooi voor een belangloze vrijplaats, afgeschermd van het weten. Het is een vragen om aandacht voor de ruimte die *in* het weten ontstaat wanneer de vraag die *wij* niet stellen opduikt: dat is de vraag naar zin, of zo men wil de normatieve vraag, de vraag naar geldigheid. Het komt er precies op aan die vraag niet toe te vertrouwen aan een 'weten', ook geen gespecialiseerd weten, omdat het geen vraag van het weten is, omdat elk weten er een ontkenning van is.

Het leren denken, vorming, is niet zozeer iets leren, maar een bepaalde wijze van leren, zoals ze bv. in openbare seminaries naar mijn mening plaats vindt. Dergelijke seminaries zijn niet vormend omdat ze in een weten en kunnen resulteren, maar omdat ze de vorm van het denken (en leren denken) zelf zijn, omdat ze een vorm zijn van het oneindige gesprek

(Blanchot) dat tegelijk onderwijs-en-onderzoek is, vragen en verantwoorden, stellen en in vraag stellen, denken en ver-denken, ordening en versterking van de orde.

Misschien is het vandaag meer dan ooit onze plicht 'de orde van de dag' te verstoren, onze plicht wanneer we de aanspraak van het denken 'horen'. En misschien is dat inderdaad de laatste strohalp van een idealisme dat zich weigert neer te leggen bij het dictaat van de 'werkelijkheid', dat, zoals Adorno schrijft, "Der Traum der Bildung, Freiheit vom Diktat der Mittel, der sturen und kargen Nützlichkei" niet vervalst "zur Apologie der Welt, die nach jenem Diktat eingerichtet ist" (Theorie der Halbbildung).